

ПСИХОЛОГІЧНІ ФОРМИ І ЧИННИКИ ОПОСЕРЕДКУВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ЛЮДИНИ ТА ЕКОНОМІКИ

Іван БУЯН

Copyright © 2005

Людина і економіка постійно взаємодіють, що визначається змістом, формами, механізмами та іншими особливостями взаємозалежності між ними [2; 3; 4]. Те, що філософи, соціологи, психологи називають процесом переходу людини із тваринного світу в соціальний і перетворення індивіда в біосоціальну істоту, зміною закону біологічного виживання на закон біологічного і соціального розвитку, здатністю людини не лише використовувати дари природи, а й активно, ціленаправлено, ефективно діяти у напрямку перетворення природного середовища для забезпечення добробуту, життєвих зручностей є перш за все результатом створення людиною економіки і забезпечення нею як учасником господарювання необхідних умов для її функціонування, розвитку, самоуправління, окультурення.

Представники російської психологічної науки одним із методологічних підходів дослідження людини широко користуються поглядами Б.Г. Ананьєва (1907–1972), який у системі людинопізнання виділяє чотири основні поняття – індивід, суб'єкт діяльності, особистість, індивідуальність [1]. *Індивід* – це людина як природна істота. Це поняття відображає біологічну сутність людини, коли її характеризують такі природні властивості, як вікові й статеві особливості, будова тіла, нейродинамічні властивості

мозку, особливості функціонального прояву і геометрії лівої і правої півкуль мозку, ділянок і зон регуляції психіки і поведінки. *Особистість* – поняття, за допомогою якого відображаються соціальні властивості людини, це – особа як соціальна істота, як суб'єкт соціальних відносин і свідомої діяльності, їй притаманні мотивація, темперамент, здібності і характер. При цьому *суб'єкт діяльності* – це індивід, який, поєднуючи біологічні і соціальні властивості, є носієм свідомості і володіє здібностями до різноманітного діяння. *Індивідуальність* – довершена сукупність психічних, фізіологічних і соціальних особливостей людини, що організована як результат анатомо-фізіологічних задатків, котрі доповнені і розвинуті набутими спроможностями і фізичними здобутками.

Звісно, в науці можуть застосовуватись різні методи розмежування понять при вивченні людини. Але, здається, подане розмежування понять індивід, особистість, суб'єкт діяльності та індивідуальність є не зовсім вдалим. Автори такого підходу при характеристиці кожного наступного поняття приплюсовують чергові властивості, котрі характеризують власне людське в людині. Більш коректно диференціювати у людині як цілісній системі наявність біологічних, соціальних, духовних властивостей, а також здатності до діяльності, свідомості

та ін. Воднораз очевидно, що особа не має окремих психічних органів, які б виконували ті чи інші функції, вона від природи наділена органами, котрі виконують спеціальні призначення, хоча й існують багатофункціональні органи та властивості (наприклад, свідомість).

Отже, людина – це біосоціальна істота, компонент живої природи, вона поєднує природне і соціальне, існує і розвивається уже не за принципами виживання, а за законом біологічного і соціального розвитку. Останнє означає, що саме вона здатна перетворювати природу та її речовини і забезпечувати оптимальні умови свого життя і діяльності. І в процесі створення економічних осередків, і у процесі спрямованого діяння людини у сферах виробництва, розподілу, обміну, споживання предметів і послуг беруть участь і виконують ту чи іншу роль різні властивості та різні її органи – потреби, фізична здатність до праці, розумові здібності, свідомість, воля, темперамент, стан здоров'я, настрої тощо. У цій статті мовиться головним чином про роль психіки в забезпеченні участі людини в економічних процесах.

Психіка (від грецьк. *psyche*) – а) душа; б) особлива форма опосередкування життєдіяльності людини у складному природному і соціально-економічному світі; в) універсальний інструмент реакції людини не лише на суть, зміст і виклики довкілля, а й на вимоги внутрішніх складових її організму; г) інтегральний засіб, завдяки якому індивід отримує можливість статися як особистість, розвинути свої здібності, постати перед світом взагалі та економічним життям як активний діяч, котрий спроможний продукувати, споживати, взаємодіяти, творити світ і себе.

Отже, психіка – це перш за все сукупність тих особливих властивостей людини, завдяки яким здійснюється процес суб'єктивного відображення об'єктивної реальності та відбувається психорегуляція її взаємодії із довкіллям, у тому числі і в галузі економіки. Відображення

в органічній природі в найпростіших організмах відбувається у формі подразливості, у високоорганізованих – збудження, чуттєвості. На рівні тваринного світу, через складний ланцюг безумовних рефлексів, формується інстинкт як природжена форма поведінки, пристосування до умов життя. Вищою і найбільш досконалою формою тут є психіка людини. А це означає, що предмети, процеси, явища, впливаючи на органи почуття, викликають відчуття, сприйняття, мислення, уяву, формують образи, емоції, почуття і т. ін. У зв'язку з цим психологи поділяють психічні явища на три види – психічні процеси, стани і властивості [див. 5, с. 24–25].

Найважливішим у життєдіяльності людини взагалі та під час взаємодії з економікою зокрема є пізнавальні психічні процеси. Проте саме психіка людини здатна забезпечувати і процес створення нових переживань, образів, думок, домагань, а завдяки мисленню – ще й опосередковано пізнавати світ через різні канали інформації, його іменувати, а відтак означувати та осмислювати.

Все це створює багатоадаптаційну систему психічних передумов взаємодії людини та економіки. При цьому ринкова економіка з властивими їй суттю, змістом, принципами формує в учасників економічної поведінки відповідний психологічний тип, котрому притаманні розкутість, освіченість, упевненість у своїх здібностях, гнучкість мислення і дії, цілеспрямованість, здатність долати значні труднощі, оперативність у прийнятті рішень і висновків.

Разом з тим народжуються і формуються люди, яким не просто, а іноді і дуже важко вписатися у ринкові економічні умови, тому економіка повинна бути спроможною прийняти і надати можливості кожному продуктивно включитися у суспільне виробництво. У цьому разі роль держави є визначальною.

Економіка з елементами державного втручання має бути такою за своєю сут-

тю, змістом, принципами, законами, правилами, щоб через своїх суб'єктів приймати кожного працівника й задіювати його в економічний процес. Вона покликана утвердитися дбайливою матір'ю для всіх сумлінних громадян, особливо тих, хто нездатний постояти за себе.

Одним із напрямків розв'язання цих непростих проблем є подолання односторонності підходів до них з боку економістів, соціологів, психологів. Перші розглядають головним чином економічні стимули до праці, другі – інституціональні форми діяльності, треті – психологічні явища і процеси. Завдання ж полягає в тому, щоб на основі уже здобутих знань в усіх цих сферах розробити і впровадити в суспільну практику рекомендації з питань фізичної і психологічної підготовки людей до особистої *зустрічі* з економікою та до ефективної взаємодії з нею упродовж життя. На цьому підґрунті можна було б удосконалити самі економічні умови і сприяти формуванню позитивного психологічного клімату в трудових колективах.

Щоб з'ясувати суть та структуру психічних процесів опосередкування економічних явищ взагалі і взаємодії людини та економіки зокрема потрібно перш за все розмежувати їх на дві основні групи: 1) ті з них, котрі формуються внутрішніми рисами людини, властивостями її організму і б) ті психічні процеси, які виникають внаслідок взаємин особи із зовнішнім світом взагалі і явищами та процесами економічного середовища зокрема.

Зовнішні стосовно людини економічні чинники, зі свого боку, поділяються на дві групи: а) ті, що являють собою робочі місця, де людина повинна застосувати знання, вміння, досвід, енергію, силу, час свого життя, проявити емоції, почуття, переживання; б) ті, що становлять систему економічних відносин з іншими суб'єктами економіки: фірмами, представниками торгівлі, транспорту, зв'язку, банківської системи, житлово-комунальних послуг, різних навчальних, медичних, культурних закладів, із владою тощо.

Людина передусім усвідомлює свої внутрішні фізіологічні потреби у їжі, в необхідності її різних видів для забезпечення організму білками, жирами, вуглеводами, різними вітамінами, мінералами, у разі потреби – ліками; в одязі та взутті, житлі, меблях, побутових зручностях; у транспорті, зв'язку, послугах житлово-комунальних та ін.

Наступним психологічним актом є усвідомлення того, що всі ці і багато інших потреб можна задовольнити лише тоді, коли людина діяльно увійде в економічну систему і створить в економічному довір'ї частку багатства, яку зможе привласнити спочатку у вигляді її символів, згодом певної суми грошей. Гроші мають абсолютну ліквідність і відповідну здатність перетворюватися на ринках у будь-які предмети і послуги, щоб вже реально задовольняти потреби.

Кожна людина повинна усвідомити також той факт, що долучитися до економічної системи у ролі творця продукту чи послуги можна лише тоді, коли набудеш знання, вміння, професію і кваліфікацію, необхідні фізичну силу, вольові якості, властивості сумлінності, дбайливості, здатності до творчості, причому відповідно до вимог, котрі ставляться до неї конкретним робочим місцем. Все це відбувається ще на стадії підготовчого до трудової діяльності періоду життя людини. І в цьому процесі, на жаль, не існує "прямої дороги". Головна суперечність полягає в тому, що у віці, коли формуються і фізичні, і психологічні властивості, котрі значущі для трудової діяльності в сучасному економічному довір'ї, людина знаходиться у стані і статусі утриманця. Джерелами задоволення потреб є кошти батьків, частково – держави. І дітям та підліткам слід усвідомити важливість і складність тих проблем, які їх підстерігають в динамічному економічному просторі, набути ті властивості, які їм послужать на етапі соціальної зрілості.

Отже, об'єктивно виникає та існує потреба пошуку та застосування заходів,

за допомогою яких можна було б допомогти дітям і підліткам усвідомити, що їм ще у шкільні роки слід подбати про набуття тих властивостей, тих здібностей, які знадобляться їм у майбутньому – в період працездатності та на етапі професійної зрілості. На жаль, ті заходи, які нині застосовуються у школах з профорієнтації, запровадження профільної підготовки є недостатніми і малоефективними. Потрібна державна програма розвитку не просто шкільної освіти, а загальноосвітньої з економічним спрямуванням підготовки дітей і молоді до всіх форм суспільного життя (політичних, правових, економічних, моральних, естетичних, культурних, спортивних тощо).

Дещо інша роль в опосередкуванні взаємодії людини та економіки належить психічним процесам у період працездатного віку людини. Економічний світ сприймається вже не через системи конденсованого досвіду (С. Гроф), який формується з моменту зачаття, а внаслідок особистої – продуктивної і гармонійної – зустрічі людини та економіки. І це не дивно, адже у психологічному вимірі процес входження людини в економічне довкілля є досить складним. Він супроводжується почуттями невпевненості, тяжких переживань з приводу того, чи вдасться справитися із завданням, що визначаються суттю і змістом праці на робочому місці сфери виробництва предметів і послуг. З часом набувається досвід, поглиблюються знання,

шліфуються вміння і людина впевнено, у багатьох ситуаціях навіть з фаховим задоволенням виконує свої нелегкі трудові функції і створює частку суспільного багатства. Одночасно формуються і стають досконалими психічні регулятори не лише у просторі процесу праці, а й у таких секторах господарського життя як визначення й отримання доходу від своєї діяльності (взаємини з приводу робочого часу, інтенсивності, важкості, складності, умов праці і рівня заробітної плати; фази обміну, оплати різних послуг, придбання і отримання доходу від різних видів цінних паперів, розмежування доходу на цілі споживання і заощадження і т. п.).

Економічні знання, психічні форми відображення виробничо-господарських складових забезпечують можливість кожному учаснику економічного довкілля обрати і виявити адекватну модель чи схему поведінку на кожній ділянці трудової діяльності, в кожній сфері економічної системи.

1. *Ананьев Б.Г.* Человек как предмет познания. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.

2. *Буян І.* Взаємодія людини та економіки як суспільна проблема // Психологія і суспільство. – 2003. – №4. – С. 54–61.

3. *Буян І.* Основні теоретичні підходи до проблеми взаємодії людини та економіки // Психологія і суспільство. – 2004. – №1. – С. 56–62.

4. *Буян І.* Складові взаємозалежності і взаємодії людини та економіки // Психологія і суспільство. – 2004. – №3. – С. 75–81.

5. *Макпанов А.Г.* Общая психология. – СПб.: Питер, 2002. – С. 24–25.

Надійшла до редакції 17.01.2005.